

บทปริทัศน์นี้ปรับปรุงจากผลงานนำเสนอในรายวิชา ม.655 มานุษยวิทยาดิจิทัล (ภาคการศึกษา 1/2560)
หลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล สาขาวิชามานุษยวิทยา
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปริทัศน์หนังสือ

Castells, Manuel. (2012) 2015. *Networks of Outrage and Hope: Social movements in the internet age*. 2nd ed. Cambridge: Polity Press

กุลระวี สุชีโมกข์

นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชามานุษยวิทยา
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หนังสือ *Networks of Outrage and Hope: Social movements in the internet age* โดยมานูเอล คาสเทลส์ (Manuel Castells) ได้รับการตีพิมพ์มาแล้วสองครั้ง ครั้งแรกใน ค.ศ. 2012 และครั้งที่สองใน ค.ศ. 2015 ซึ่งคาสเทลส์ได้เพิ่มกรณีศึกษาการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงปี 2012-2014 อีกหลายกรณี และเป็นต้นฉบับที่ใช้อ้างอิงในบทความปริทัศน์ชิ้นนี้

ในหนังสือเล่มนี้คาสเทลส์ศึกษาเครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคมในยุคข้อมูลข่าวสาร (information age) ผ่านตัวอย่างหลายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วง ค.ศ. 2010-2011 เขาได้ร่วมสังเกตการณ์และใช้การสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์เหล่านั้นที่มีอยู่มากมายในสื่อต่างๆ ดังจะได้กล่าวถึงในหัวข้อถัดไป คาสเทลส์สนใจการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เชื่อมโยงกันผ่านเครือข่าย (networked social movement) ของกลุ่มคนที่รวมตัวกันขึ้นจากสาเหตุหรือเงื่อนไขที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ โดยมีเครือข่ายทางสังคมและอินเทอร์เน็ตเป็นพื้นที่กลางของการสื่อสาร แบ่งปัน แลกเปลี่ยนข้อมูลของผู้คนหลากหลายกลุ่ม

คาสเทลส์อธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวด้วยเรื่องอำนาจการสื่อสาร ที่มองการสื่อสารว่าได้สร้างเครือข่ายของอำนาจรูปแบบหนึ่ง การรับรู้ข้อมูลข่าวสารทางโลกออนไลน์และเครือข่ายสื่อต่างๆ รวมถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนเอง ทำให้เกิดการคิด การสร้าง และแลกเปลี่ยนความหมายหลากหลายชุด ซึ่งสามารถเข้าถึงชีวิตทางสังคมของผู้คนได้ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับโลก อินเทอร์เน็ตมีบทบาทสำคัญมากต่อการสื่อสารในโลกยุคดิจิทัล ที่ผู้ส่ง ผู้รับ และการสืบค้นข้อความจากเครือข่ายนั้นบุคคลมีอิสระที่จะเลือก ตลอดจนตัดสินใจรับ และใช้ข้อมูลได้เอง ภายใต้อำนาจแห่งเครือข่ายที่มีอำนาจหลายชุดทำงานอยู่ รวมถึงการต่อต้านอำนาจด้วย โดยการต่อต้านอำนาจของผู้คนที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมแห่งยุคข้อมูลข่าวสารนั้น สามารถใช้กลไกของการสร้างอำนาจจากการร่วมอยู่ในการผลิตข้อมูลและสื่อสารมวลชนด้วยเครือข่ายการสื่อสารในแนวนอน (horizontal) จะทำให้ผู้คนสามารถสร้างแบบแผนใหม่ให้กับชีวิตของพวกเขาจากความเจ็บปวด ความกลัว ความฝัน และความหวัง โดยมีการสื่อสารเป็นตัวกลาง (ดูเพิ่มเติมใน Castells [2012] 2015, 4-9)

เครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคมในพื้นที่ต่างๆ ของโลก

คาสเทลส์ได้ใช้ตัวอย่างการเคลื่อนไหวทางสังคมในช่วงปี 2010-2011 ที่เกิดขึ้นในตูนิเซียและไชแลนด์ ซึ่งเป็นแบบอย่างที่ทำให้เกิดการปฏิวัติในอียิปต์ (the 25 January Revolution) อันนำไปสู่การลุกฮือของประชาชนเพื่อต่อต้านรัฐบาลในตะวันออกกลาง (Arab uprisings) และขยายต่อไปสู่การเคลื่อนไหวในสเปน (the 15-M Movement) รวมถึงการปฏิบัติการยึดวอลล์สตรีท (Occupy Wall Street) ที่เริ่มต้นจากนครนิวยอร์กและแพร่กระจายไปตามรัฐต่างๆ ในสหรัฐอเมริกา ดังนี้

การปฏิวัติในตูนิเซียและไชแลนด์ (ค.ศ. 2010-2011) เริ่มต้นจากการที่ผู้คนในตูนิเซียมีคุณภาพชีวิตที่ย่ำแย่ ขาดเสรีภาพในทางการเมือง ตลอดจนภาวะตกงานหลังจากเรียนจบของเยาวชน กระทั่งชายวัย 26 ปี ตัดสินใจจุดไฟเผาตนเองเพื่อประท้วงรัฐบาลหน้าที่ทำการรัฐ จากนั้นไม่นานวิดีโอบันทึกภาพการจุดไฟเผาตนเองก็ถูกเผยแพร่ในอินเทอร์เน็ต ประกอบกับการเผยแพร่ข่าวสารของสำนักข่าวอัลจาซีรา (Al Jazeera) ทำให้สถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นที่รับรู้และนำไปสู่การนัดรวมตัวกันของเยาวชนในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ ในเวลาไล่เลี่ยกันได้เกิดการปฏิวัติในไชแลนด์ ซึ่งคาสเทลส์ได้ชี้ให้เห็นว่าเกิดจากสาเหตุที่คล้ายคลึงกับในตูนิเซีย กล่าวคือพลเมืองมองว่ารัฐบาลและนักการเมืองไม่ได้เป็นตัวแทนของพวกเขาในการบริหารจัดการประเทศ จึงก่อให้เกิดความไม่พอใจ โดยผู้ที่ออกมาเคลื่อนไหวส่วนใหญ่เป็นกลุ่มเยาวชนที่มีการศึกษาแต่ไม่มีงานทำและมีความสามารถในการใช้สื่อ ประกอบกับอัตราการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตของผู้คนในประเทศ ทำให้การติดต่อสื่อสารขยายวงกว้างได้อย่างรวดเร็ว และได้กลายเป็นต้นแบบของการเคลื่อนไหวในพื้นที่อื่นๆ อย่างไรก็ดี คาสเทลส์ได้ชี้ให้เห็นว่าทั้งสองประเทศมีความเป็นหนึ่งเดียวกันในเรื่องชาติพันธุ์และศาสนา การเคลื่อนไหวทางสังคมในประเทศอื่นๆ ที่มีวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายจึงยังมีประเด็นท้าทายที่แตกต่างออกไป (Castells [2012] 2015, 22-30, 45-47)

การปฏิวัติในอียิปต์ (ค.ศ. 2011) นอกจากจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากการปฏิวัติในตูนิเซีย ยังเป็นผลสืบเนื่องมาจากหลายเหตุการณ์ก่อนหน้านี้ ในปี 2008 กลุ่มเยาวชน 6 เมษายน (6 April Youth Movement) ได้สร้างกลุ่มในเฟซบุ๊กเพื่อเผยแพร่ข้อมูล การนัดหมาย และ

เชื่อมโยงเครือข่ายกับคนกลุ่มต่างๆ จนมีผู้ติดตามกว่า 70,000 คน นักกิจกรรมหลายคนจากกลุ่มนี้เองที่เข้ามามีบทบาทในการประท้วงต่างๆ ที่นำสู่เหตุการณ์จัตุรัสทาห์รีร์ (the occupation of Tahrir Square) ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของคนหลากหลายกลุ่มผ่านเครือข่ายของกลุ่มในเฟซบุ๊ก ที่ตั้งชื่อตามชื่อของนักกิจกรรมคนหนึ่งเสียชีวิตโดยน้ำมือตำรวจในปี 2010 เพราะเขาเผยแพร่วิดีโอการทูลขอโทษของเจ้าหน้าที่ตำรวจ โดยผู้ประท้วงจากเครือข่ายของกลุ่มดังกล่าวได้เลือกนัดหมายการชุมนุมในวันที่ 25 มกราคม ซึ่งเป็นวันตำรวจแห่งชาติ และกลายเป็นปรากฏการณ์กระจายไปทั่วประเทศเพียงในเวลาไม่กี่วันด้วยสื่อสังคมออนไลน์และโทรศัพท์มือถือ

กรณีอียิปต์คล้ายคลึงกับการปฏิวัติในตูนิเซียและไอซ์แลนด์ในประเด็นที่ว่า ผู้ร่วมชุมนุมประท้วงส่วนใหญ่เป็นเยาวชนที่มีการศึกษา ประกอบกับอัตราการเข้าถึงอินเทอร์เน็ตภายในประเทศค่อนข้างสูง โดยเฉพาะเป็นช่วงเวลาที่พักเปิดให้บริการภาษาอาหรับ ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลในโลกอาหรับและอียิปต์ต่างก็ถูกรัฐพยายามควบคุมผ่านการตัดสัญญาณอินเทอร์เน็ตเพื่อหยุดยั้งการเคลื่อนไหว แต่ท้ายที่สุดก็ไม่เป็นผลสำเร็จ นอกจากจะด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจที่การระงับการให้บริการอินเทอร์เน็ตเพียง 5 วัน ได้ก่อให้เกิดความสูญเสียทางเศรษฐกิจกว่า 2,800 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ แล้ว แต่มากกว่านั้นก็คือการปิดกั้นดังกล่าวไม่สามารถหยุดยั้งการเคลื่อนไหวและการเชื่อมต่อถึงกันของผู้คนในชุมชนอินเทอร์เน็ตโลกได้ เพราะโลกของการสื่อสารยังมีช่องทางอื่นๆ ที่จะขัดขวางการปิดกั้น เช่น การที่โทรศัพท์ผ่านดาวเทียมอาหรับแหล่งอื่นได้ให้สำนักข่าวอัลจาซีราใช้คลื่นสัญญาณความถี่ของตน หรือการที่ผู้ชุมนุมหันมาใช้โทรสาร วิทยุสื่อสาร และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อโทรศัพท์พื้นฐานยังเป็นระบบการสื่อสารดั้งเดิมที่จำเป็นเกินกว่ารัฐจะยับยั้งได้ ก็มีบางส่วนช่วยในการเอาชนะการปิดกั้นการเข้าถึงอินเทอร์เน็ต เนื่องจากผู้ชุมนุมยังสามารถเชื่อมต่อสัญญาณอินเทอร์เน็ตด้วยการต่อสายผ่านโทรศัพท์ (dial-up internet access) คาสเทลส์เรียกการเชื่อมโยงผ่านช่องทางการสื่อสารที่หลากหลายนี้ว่า “เครือข่ายการสื่อสารหลากหลายรูปแบบ” (multimodal networks) อันประกอบไปด้วยเครือข่ายทางสังคมทั้งในโลกกายภาพ (“โลกออฟไลน์”) และโลกออนไลน์ ที่เป็นตัวช่วยให้ผู้ชุมนุมสามารถติดต่อกับโลกภายนอกได้ (Castells (2012) 2015, 54-66)

การลูกฮือของประชาชนเพื่อต่อต้านรัฐบาลในตะวันออกกลาง (ค.ศ. 2010) คาสเทลส์กล่าวว่า การปฏิวัติที่เกิดขึ้นในโลกอาหรับเริ่มจากพื้นที่ของการสื่อสารผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ต (cyberspace) ก่อน แล้วจึงก่อเกิดการรวมตัวกันในพื้นที่เขตเมือง (urban space) ผู้ประท้วงส่วนใหญ่มีอายุต่ำกว่า 30 ปี อีกทั้งยังเป็นกลุ่มคนที่มีการศึกษาและมีความคล่องตัวในการสื่อสารผ่านอินเทอร์เน็ต โดยคาสเทลส์อ้างถึงงานของฟิลิป โฮวาร์ด (Philip N. Howard) และมุซมมิล ฮุสเซน (Muzammil M. Hussain) ที่กล่าวว่าการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ที่เข้มข้นในการประท้วงของเยาวชนมีผลอย่างชัดเจนต่อการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้น เริ่มจากการถกเถียงกันอย่างเข้มข้นในประเด็นเรื่องสังคมและการเมืองในสื่อ “ก่อน” จะนัดรวมตัวกัน กล่าวคือสื่อดิจิทัลเป็นโครงสร้างพื้นฐานสำคัญสำหรับการเคลื่อนไหวทางสังคม ผ่านการร่วมกันแบ่งปันข่าวสารผ่านบล็อก วิดีโอบนเฟซบุ๊กและทวิตเตอร์ ตลอดจนการเข้าไปแสดงความเห็นผ่านช่องทางของสำนักข่าวอย่างอัลจาซีราและบีบีซี (Howard and Hussain 2012 อ้างใน Castells (2012) 2015, 106-108) โดยคาสเทลส์ได้อธิบายเชื่อมโยงให้เห็นว่า สิ่งที่ก่อให้เกิดการปฏิวัติไม่ใช่เพียงการใช้งานเฟซบุ๊กและทวิตเตอร์ตามที่เข้าใจ แต่เป็นยุทธศาสตร์ในการใช้สื่อดิจิทัลสำหรับเชื่อมต่อกับพื้นที่สาธารณะควบคู่ไปกับเครือข่ายการสนับสนุนระหว่างประเทศ (Castells (2012) 2015, 95-98, 105-108)

การเคลื่อนไหวต่อต้านในสเปน (ค.ศ. 2011) การเคลื่อนไหวเริ่มมาจากการนัดรวมตัวกันผ่านกลุ่มในเฟซบุ๊ก ผู้คนจำนวนมากเดินทางมารวมตัวกันที่กรุงมาดริดเพื่อร่วมถกเถียงทำกิจกรรมต่างๆ และดำเนินการประท้วงร่วมกัน มีการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ เช่น บางคนดูแลเรื่องการขนส่ง บางคนจัดการให้มีสัญญาณอินเทอร์เน็ตสำหรับเชื่อมต่อกับผู้คนที่ทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยระยะเวลาการรวมตัวประท้วงตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-ตุลาคม มีผู้เข้าร่วมกว่า 2.2 ล้านคน การเคลื่อนไหวทางสังคมในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าผู้คนสามารถเอาชนะการปิดกั้นสื่อ ตลอดจนความสามารถในการจัดการสื่อด้วยตนเองผ่านทางทวิตเตอร์ เฟซบุ๊ก และรายชื่อผู้ติดต่อทางอีเมล เพราะทุกคนต่างก็มีสื่ออยู่ในมือโดยปราศจากผู้นำ (Castells (2012) 2015, 113-116, 123)

การปฏิบัติการยี่ดวลลส์ตริท (ค.ศ. 2011) เริ่มต้นจากการเรียกร้องให้ระบบการเมืองเป็นอิสระจากอำนาจทางการเงิน ผ่านการสร้างเครือข่ายทางอินเทอร์เน็ต ซึ่งนำไปสู่การนัดหมายมารวมตัวกันที่สวนสาธารณะในย่านวอลล์สตรีทซึ่งเป็นศูนย์กลางด้านการเงินของสหรัฐอเมริกา โดยมีผู้เข้าร่วมชุมนุมนับพันคน และยิ่งเจ้าหน้าที่ตำรวจพยายามเข้าควบคุมการชุมนุมมากเท่าไร ภาพดังกล่าวก็ยิ่งถูกแบ่งปันและเผยแพร่ผ่านช่องทางต่างๆ ในโลกอินเทอร์เน็ตมากขึ้นเท่านั้น จากการสำรวจพบว่าผู้คนที่เข้าร่วมอยู่ในพื้นที่เมืองส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 20-40 ปี เป็นผู้มีการศึกษาแต่ไม่ได้รับการจ้างงานเต็มเวลา ผู้คนที่เข้าร่วมชุมนุมค่อนข้างแตกต่างหลากหลายหากเทียบกับกลุ่มผู้เคลื่อนไหวในตุนิเซียและไชล์แลนด์ อย่างไรก็ตาม แม้จะเต็มไปด้วยความหลากหลาย แต่การมารวมตัวกันในเขตเมืองก็ก่อให้เกิดการปรึกษาหารือ ร่วมกันตัดสินใจและเรียนรู้ถึงประชาธิปไตย อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ทุกคนสามารถเข้าร่วมและแสดงความคิดเห็นได้ (Castells (2012) 2015, 159-182)

นอกจากตัวอย่างการเคลื่อนไหวทางสังคมข้างต้น คาสเทลส์ได้เพิ่มกรณีศึกษาเกี่ยวกับเครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงปี 2012-2014 อีก 4 กรณี ได้แก่ การเคลื่อนไหวทางสังคมในชิลี (ค.ศ. 2011-2013) ตุรกี (ค.ศ. 2013) บราซิล (ค.ศ. 2013-2014) และเม็กซิโก (ค.ศ. 2014) เพื่อเป็นการเน้นย้ำให้เห็นว่าเครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคมส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการที่นักการเมืองเข้ามาครอบงำและไม่เปิดให้ประชาชนมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นหรือมีส่วนร่วมทางการเมือง ดังนั้น ผู้คนจึงหาทางเลือกอื่นๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งความต้องการของพวกเขาด้วยการรวมตัวผ่านอินเทอร์เน็ต (Castells (2012) 2015, 222-223) อันนำไปสู่การเชื่อมโยงกันระหว่างพื้นที่ในโลกการสื่อสารผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ตกับพื้นที่เมือง อย่างไรก็ตาม อินเทอร์เน็ตก็ไม่ใช่เพียงเงื่อนไขเดียว เนื่องจากมีผลสำรวจระบุว่าผู้คนใช้เครือข่ายอินเทอร์เน็ตในการเคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคมมีน้อยกว่าร้อยละ 18 (Castells (2012) 2015, 226)

ความคล้ายคลึงที่ปรากฏในเครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคม

แม้การเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศต่างๆ จะมีบริบทเฉพาะของตนเองในหลากหลายรูปแบบ แต่คาสเทลล์มองว่า ท่ามกลางความแตกต่างที่เกิดขึ้นนี้ ยังมีลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงกันปรากฏอยู่ โดยเขาเริ่มอธิบายว่าเครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคมมีหลายรูปแบบ ประกอบไปด้วยเครือข่ายทางสังคมทั้งในโลกออนไลน์และออฟไลน์ หรือที่คาสเทลล์เรียกว่า “พื้นที่ลูกผสม” (hybrid space) อันเป็นพื้นที่รูปแบบใหม่ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการท้าทายโครงสร้างเชิงสถาบันเพื่อเปิดพื้นที่ของเครือข่ายการสื่อสารโดยเสรี (space of autonomy) เป็นพื้นที่ที่ประกอบสร้างผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ของการไหลเวียนในโลกอินเทอร์เน็ต และเครือข่ายการสื่อสารผ่านสัญญาณอินเทอร์เน็ตไร้สาย (space of flows) และพื้นที่หรืออาคารอันเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นเป้าหมายของการแสดงออกในการประท้วงแต่ละครั้ง (space of places) ดังนั้น แม้ว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมอาจก่อตัวขึ้นในพื้นที่อินเทอร์เน็ต แต่จะกลายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมก็ต่อเมื่อมีการเข้ายึดครองพื้นที่ในเขตเมือง (Castells (2012) 2015, 46) ทั้งนี้ อินเทอร์เน็ตและพื้นที่เมืองได้ทำให้ผู้คนสามารถรวมตัวกัน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการเคลื่อนไหว เนื่องจากการมาอยู่ร่วมกันสามารถเอาชนะความกลัวและพาผู้คนก้าวไปสู่การมีความหวัง

แม้จะเข้ายึดครองพื้นที่เขตเมืองแล้ว แต่คาสเทลล์พบว่าในการเคลื่อนไหวทางสังคมยังมีการใช้อินเทอร์เน็ตในการติดต่อสื่อสารอยู่ ส่งผลให้เครือข่ายไม่มีศูนย์กลางอำนาจ ซึ่งก็แสดงว่าเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ปราศจากผู้นำ (leaderless movements) อย่างเป็นทางการที่มีบทบาทสั่งการและควบคุม บทสรุปที่ได้จากการชุมนุมจะมาจากการที่ทุกคนเข้ามีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือ ทั้งนี้ ประเด็นสำคัญที่มีการถกเถียงกันมากที่สุดในการรวมตัวกันก็คือเรื่องความรุนแรง โดยตามหลักการของการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้น จะต้องปราศจากความรุนแรง แต่ด้วยรูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการเข้าไปอยู่ในพื้นที่สาธารณะในเขตเมือง และยังแสดงออกด้วยการเข้าก่อความวุ่นวายที่ส่งผลกระทบต่อตรงต่อกลุ่มอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของประเทศ จึงเป็นสาเหตุให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าปราบปรามกลุ่มผู้ชุมนุม โดยการปราบปรามในแต่ละครั้งมีระดับความรุนแรงที่แตกต่างกันไป

ในช่วงเวลาระหว่างการรวมตัวกัน กลุ่มผู้ชุมนุมจะรู้สึกถึงสภาวะไร้เวลา (timeless time) เพราะพวกเขาได้ใช้ชีวิตในแต่ละวันโดยเป็นอิสระจากเวลา และไม่รู้ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้า กล่าวคือเวลาของพวกเขาปรากฏอยู่ในการปฏิบัติซึ่งสามารถจับต้องได้ ไม่น้อยไปกว่าเวลาตามหน้าปัดนาฬิกา ประกอบกับการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่ไม่ได้มีการวางแผนไว้ล่วงหน้า แต่แนวทางที่เกิดขึ้นนั้นมาจากการคิดของกลุ่มผู้ชุมนุมเองว่าจะให้เป็นไปในทิศทางใด เนื่องจากในกลุ่มผู้ชุมนุมเองเต็มไปด้วยความต้องการที่หลากหลาย ซึ่งถือเป็นข้อดีที่ได้เปิดโอกาสให้ผู้ชุมนุมทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นได้ แต่ในขณะเดียวกันการไม่มีเป้าหมายล่วงหน้าก็มีข้อจำกัดในการวางแผนรับมือกับสิ่งที่เกิดขึ้นในอนาคต (Castells (2012) 2015, 249-256)

เครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคมในกระแสโลกาภิวัตน์

การศึกษาเครือข่ายเคลื่อนไหวทางสังคมในสังคมร่วมสมัย ไม่อาจทำความเข้าใจได้ด้วยการปิดตัวเองอยู่ในระดับท้องถิ่นหรือรัฐชาติ เนื่องจากพื้นที่ต่างๆ ได้เชื่อมโยงเข้าหากันไม่ทางใดก็ทางหนึ่งท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ เช่น การเปิดตลาดเสรีทางการค้าและการลงทุน แนวคิดเรื่องประชาธิปไตย การรับข่าวสารจากสำนักข่าวต่างประเทศ และรวมถึงการใช้เทคโนโลยีมาช่วยในการสื่อสารของผู้คน กล่าวคือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่หนึ่งไม่ได้มีลักษณะที่ตัดขาดหรือไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่อื่นๆ สอดคล้องกับความคิดของอรุณ อัมพาตุรย์ (Arjun Appadurai) ที่อธิบายว่า โลกาภิวัตน์เป็นการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนของผู้คน สื่อ เทคโนโลยี อุดมการณ์ และทุน โดยการเคลื่อนย้ายในด้านต่างๆ ได้ขยายความสัมพันธ์จากพื้นที่หนึ่งไปสู่ความสัมพันธ์ในระดับโลก (Appadurai 1996, 31, 47)

งานศึกษาของคาสเทลส์ชิ้นนี้ได้ให้ความสนใจกับประเด็นดังกล่าว โดยเฉพาะกรณีการปฏิวัติที่เกิดขึ้นในตูนิเซียที่กลายเป็นแบบอย่างของการเคลื่อนไหวในอียิปต์ กระทั่งเกิดการลุกฮือของประชาชนเพื่อต่อต้านรัฐบาลในตะวันออกกลาง คาสเทลส์อธิบายว่าเหตุการณ์ดังกล่าวเริ่มต้นมาจากการที่รัฐบาลไม่สามารถแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจที่มีความเกี่ยวข้องกับวิกฤตทางการเงินในระดับโลก และการปิดกั้นประชาชนไม่ให้มีส่วนร่วมทางการเมืองซึ่งสวนทางกับแนวคิดด้วยประชาธิปไตย จึงก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่ประชาชนเป็นวงกว้าง

จนผู้คนนัดรวมตัวกันออกมาเดินประท้วงรัฐบาลบนท้องถนน และด้วยพลังของเครือข่ายเทคโนโลยีการสื่อสารทางอินเทอร์เน็ต ตลอดจนการเผยแพร่ข่าวสารของสำนักข่าวอัลจาซีรา ส่งผลให้ภาพเหตุการณ์ดังกล่าวแพร่กระจายออกไปยังพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลกอย่างรวดเร็ว และเมื่อปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในตูนีเซียได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ของการออกมาแสดงการต่อต้านอำนาจรัฐ จึงส่งผลให้ประชาชนในประเทศอื่นๆ ที่ตกอยู่ท่ามกลางวิกฤตทางการเมืองและสังคมในลักษณะใกล้เคียงกันลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวบ้าง

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างโลกออนไลน์และโลกออฟไลน์

ที่ผ่านมามีข้อถกเถียงเกี่ยวกับ “ความเป็นจริง” ระหว่างโลกออนไลน์และโลกออฟไลน์อยู่เป็นจำนวนมาก โดยความคิดที่เป็นกระแสหลักมองว่าโลกกายภาพและโลกออนไลน์เป็นสิ่งที่แยกขาดออกจากกัน อีกทั้งยังมีคำอธิบายที่ว่าโลกออนไลน์เป็นเพียงโลกเสมือนหรือเป็นเพียงส่วนต่อขยายจากโลกแห่งความเป็นจริงในโลกกายภาพ ในทางตรงข้าม ก็มีแนวคิดที่มองว่าโลกออนไลน์และโลกออฟไลน์เป็นสิ่งที่ผสมรวมอยู่ด้วยกันจนไม่อาจแยกออกจากกันได้ ซึ่งแตกต่างจากความคิดของคาสเทลส์ที่ได้อธิบายว่า โลกที่เราอยู่ในปัจจุบันนี้มีลักษณะเป็นลูกผสม เพราะชีวิตประจำวันของผู้คนมีความเกี่ยวข้องกับทั้งโลกกายภาพและโลกออนไลน์ไปพร้อมกัน (Castells (2012) 2015, 260) ซึ่งไม่ใช่การมองว่าทั้งสองแยกออกจากกัน หรือผสมรวมเข้าด้วยกันจนเป็นหนึ่งเดียว คำอธิบายดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของกาเบรียลา โคลแมน (Gabriella Coleman) ที่เสนอให้หลีกเลี่ยงการมองว่าโลกออนไลน์มีขอบเขตที่แยกออกจากโลกกายภาพอย่างชัดเจน เนื่องจากในระดับของการปฏิบัติ ทั้งโลกออนไลน์และโลกกายภาพต่างก็มีความจริงในลักษณะที่แตกต่างกันไป ซึ่งควรจะทำความเข้าใจผ่านบทบาทเฉพาะมากกว่าจะนำมาเปรียบเทียบกัน (Coleman 2010, 492 อ้างใน Boellstorff 2012, 40-43)

ข้อเสนอว่าด้วย “พื้นที่ลูกผสม” ของคาสเทลส์สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ที่ถูกสร้างขึ้นจากเครือข่ายสังคมออนไลน์และชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ ซึ่งทั้งสองเครือข่ายต่างเป็นดังเครื่องมือของการย้อนมองตัวเองและเป็นการเสริมพลังของประชาชน ดังเช่นที่เกิดขึ้นในตูนีเซีย ไรซ์แลนด์ และอียิปต์ การติดต่อสื่อสาร การนัดหมาย และการดำเนินกิจกรรม

ต่างๆ เป็นปฏิสัมพันธ์ที่มีพลวัตระหว่างพื้นที่ของการสื่อสารในโลกออนไลน์กับพื้นที่เมือง ทำให้ “พื้นที่ลูกผสม” กลายเป็นปริณิชนสาธารณะแบบใหม่ (new public space) และเป็นหัวใจสำคัญของการเคลื่อนไหวทางสังคม (Castells (2012) 2015, 46, 60)

การเคลื่อนไหวทางสังคมในยุคอินเทอร์เน็ต: อีกระภายใต้การควบคุม?

งานของคาสเทลส์เน้นพิจารณาการเคลื่อนไหวทางสังคมในมิติที่เป็นอิสระจากอำนาจควบคุม ด้วย จากการที่ผู้คนสามารถสร้างเครือข่ายของตนเองเพื่อเชื่อมต่อไปยังผู้อื่นในโลกออนไลน์ ซึ่งถูกมองว่าเป็นพื้นที่ที่ปราศจากการควบคุม คาสเทลส์ชี้ให้เห็นผ่านกรณีตัวอย่างต่างๆ ว่า ผู้คนนัดหมายกันในลักษณะเครือข่ายผ่านอินเทอร์เน็ต เป็นเหมือนหน่วยของการเคลื่อนไหวทางสังคมภายในเครือข่ายของการเคลื่อนไหวทางสังคม (movement of movements) จนนำไปสู่การออกมารวมตัวกันบนท้องถนน และแม้ว่าจะมารวมตัวกันบนท้องถนนแล้ว แต่ผู้คนก็ยังมีการติดต่อกันผ่านทางอินเทอร์เน็ตอยู่ อันสะท้อนถึงลักษณะของพื้นที่รูปแบบใหม่ที่คาสเทลส์เรียกว่า “พื้นที่ลูกผสม” ที่ปราศจากการควบคุมโดยรัฐหรือกลุ่มบริษัท

ในแง่นี้ ข้อเสนอของคาสเทลส์จึงมองบทบาทของรัฐแตกต่างไปจากงานศึกษาอย่างเช่น งานของราฟาเอล ซัสซาวเออร์ (Raphael Sassower) ที่มองว่าเมื่อผู้คนออกมาแสดงความเห็นผ่านโลกออนไลน์มากขึ้น รัฐมีความสามารถที่จะปิดระบบการสื่อสารเช่นสั่งระงับสัญญาณอินเทอร์เน็ตได้อย่างง่ายดาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐมีศักยภาพในการรวบอำนาจและทรัพยากร (Sassower 2013, 19, 29) ในขณะที่คาสเทลส์มองว่า ในกรณีของการประท้วงในอียิปต์ แม้รัฐจะทำการระงับสัญญาณอินเทอร์เน็ตเพื่อจำกัดการสื่อสารของกลุ่มผู้ประท้วง แต่ท้ายที่สุดแล้วการกระทำดังกล่าวของรัฐบาลไม่ได้ประสบผลสำเร็จ (Castells (2012) 2015, 67) อย่างไรก็ดี ข้อเสนอดังกล่าวมีแนวโน้มที่จะมองว่าโลกออนไลน์เต็มไปด้วยอิสรภาพและปราศจากการถูกควบคุม ในขณะที่งานศึกษาอีกไม่น้อย เช่น งานของ แมทธิว โอนีล (Matthew O’Neil) ชี้ให้เห็นว่าการใช้อินเทอร์เน็ตไม่ได้ปราศจากการควบคุม โดยเฉพาะแต่ละพื้นที่ที่ต่างก็มีกฎเกณฑ์ควบคุมของตนเองในหลากหลายระดับ ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมผ่านกฎหมายอินเทอร์เน็ต กฎระเบียบตามระบบตลาด ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติ

ที่ระบุไว้อย่างกว้างๆ ว่าผู้ใช้งานควรปฏิบัติตนอย่างไร (O'Neil 2009, 75-76) จึงอาจกล่าวได้ว่าโลกออนไลน์เป็นพื้นที่แห่งเสรีภาพภายใต้การควบคุม ที่ทั้งผู้มีอำนาจและผู้ให้บริการผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ตต่างก็ต้องปรับตัว เพื่อบริหารเสรีภาพของตนเองได้ ภายใต้กฎเกณฑ์รูปแบบต่างๆ นั่นเอง

รายการอ้างอิง

- Appadurai, Arjun. 1996. *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Boellstorff, Tom. 2012. "Rethinking Digital Anthropology." In *Digital Anthropology*, edited by Heather Horst and Daniel Miller, 39-60. London: Berg.
- Castells, Manuel. [2012] 2015. *Networks of Outrage and Hope: Social movements in the internet age*. 2nd ed. Cambridge: Polity Press.
- Coleman, Gabriella. 2012. "Ethnographic Approaches to Digital Media." *Annual Review of Anthropology* 39: 487-505.
- Howard, Philip N. and Muzammil M. Hussain. 2012. "Democracy's fourth wave? information technology and the fuzzy causes of the Arab springs." Unpublished paper presented to the meeting of the international studies association, San Diego, April 1-4.
- O'Neil, Mathieu. 2009. *Cyberchiefs: Autonomy and authority in online tribes*. United Kingdom: Pluto Press.
- Sassower, Raphael. 2013. *Digital Exposure: Postmodern and postcapitalism*. United Kingdom: Palgrave Pivot.